

Broedbiologisch onderzoek: proefjaar 1994

■ *In 1994 is bij wijze van proef onderzocht of centraal georganiseerd broedbiologisch onderzoek via een nestkaartsysteem op ruime schaal mogelijk is in Nederland. Het initiatief hiertoe ging uit van Rob Bijlsma, al jaren een voorvechter van zulk systeem. SOVON heeft in haar lopende Meerjarenvisie (1993-97) dit type werk een hoge prioriteit gegeven.*

De eerste resultaten zijn zonder meer bemoedigend. In overleg met Rob heeft SOVON besloten het proefonderzoek in 1995 voort te zetten. Getracht zal worden om een nestkaartsysteem structureel op te nemen in het SOVON broedvogelprogramma.

Over de achtergronden van het onderzoek en de resultaten in het eerste proefjaar wordt hieronder bericht.

Trend en oorzaak

De kwaliteit van broedvogeltellingen in Nederland staat op een hoog peil. Door standaardisatie van de telmethoden is er de afgelopen twintig jaar een solide basis gelegd voor uitspraken over de aantalsontwikkelingen van Nederlandse broedvogels. Hoe nuttig deze informatie is, bleek wel bij de samenstelling van de Rode Lijst. Er schuilt echter een imposante adder onder het gras. Immers, weten dat een soort voor- of achteruitgaat, zegt niets over de oorzaken van zo'n trend.

De vogelstand is een produkt van geboorte, sterfte en migratie. De overlevingskansen en verplaatsingen van vogels kunnen worden berekend met behulp van terugmeldingen van geringde of gemerkte vogels. In Nederland worden al sinds 1911 vogels geringd, vanaf 1976 circa 185.000 exemplaren per jaar. Daar valt wat mee te doen. Maar een gestandaardiseerd systeem om de reproductie van vogels te meten, ontbreekt in Nederland. Op kleine schaal of voor korte duur zijn diverse soorten en soortgroepen onderwerp van studie geweest, zoals weidevogels, roofvogels, sterns en meeuwen, uilen, holenbroeders (vooral nestkastbewoners) en enkele zangvogelsoorten. Naar gelang de doelstellingen wisselde de aanpak van deze studies nogal. Van de meeste vogelsoorten is weinig bekend van de reproductie-capaciteit, noch over seizoensvariatie daarin, lange-termijn-verschuivingen, weersinvloeden of verschillen tussen habitats.

Proefjaar 1994

Afgelopen jaar is een bescheiden begin gemaakt met een nestkaart-

project. Er werd een nestkaart ontworpen op grond van de Britse en Finse voorbeelden, een korte handleiding verschaft informatie over het hoe en waarom van nesten zoeken en een kleine groep geïnteresseerden werd aangeschreven met de vraag of ze hun krachten wilden beproeven. Voor de meeste mensen was het een sprong in het diepe. Immers, goed

broedvogels kunnen karteren is iets geheel anders dan nesten opsporen. Nu pas kwamen de raskarteerders tot de conclusie dat ze eigenlijk helemaal niet zoveel van vogels af wisten als ze dachten. Ze leerden te kijken (een karteerder ziet tijdens zijn rondes weinig vogels, hij registreert ze meestal op het geluid) en geduld te oefenen, ze bleken allerlei nieuwe geluidjes te leren die specifiek met paring, nestbouw of voedselaanvoer te maken hadden, ze merkten dat de nestplaats niet hetzelfde hoeft te zijn als de zangplek. Kortom, er ging een wereld voor ze open. Een spannende wereld, met zelfs voor de meest ervaren karteerders een gevoel van terug-naar-af.

Van de 4000 gedrukte nestkaarten werden er in de loop van voorjaar 1994 3500 in omloop gebracht onder 44 waarnemers. Dit gebeurde rechtstreeks, via mond-tot-mond reclame en door een oproep in het WAD-nieuws, het blad van de Werkgroep Avifauna Drenthe. Op 31 maart 1995 hadden 26 waarnemers in totaal 1830 kaarten ingeleverd (zie elders in dit

Nesten zoeken en verstoring

Sommige waarnemers zullen twijfels hebben over een nestkaartenproject. Worden nesten niet per definitie verstoord door nestzoekers en -controleurs ("een gevonden nest is een verloren nest")?

Over het effect van verstoring door waarnemers bestaan veel misverstanden. Natuurlijk, onbehouwen gegraai in braamstruiken of bruut gebagger door moerasvegetaties is altijd desastreus en zonder meer verwerpelijk. Maar dat is natuurlijk ook een aanpak die nergens op slaat.

Hoe zit het met de invloed van serieus uitgevoerd broedbiologisch onderzoek? Daarover is al vele malen gerapporteerd in wetenschappelijke tijdschriften. F. Götmark heeft het onderzoek op dat terrein samengevat (Current Ornithology 9, 1992, 63-104) en nam daarbij maar liefst 225 studies onder de loep.

Uit zijn analyse bleek dat sommige soortgroepen inderdaad gevoelig kunnen zijn voor verstoring (meeuwen, sterns), andere weinig (zangvogels) of niet (holenbroeders). Geen enkele studie kon verder aantonen dat grondpredatoren menselijke geursporen volgen naar een nest, terwijl dat door velen voorheen als een vaststaand feit werd aangenomen. Bij gevleugelde predatoren werd het volgen van waarnemers naar het nest alleen aangetoond bij enkele in open habitats voorkomende soorten, en dan alleen in situaties van hoge dichtheden en bij nesten die veelvuldig door waarnemers bezocht werden.

Uit Nederlands onderzoek aan roofvogels en zangvogels met grondnesten kwam globaal hetzelfde resultaat naar voren: bij verantwoord onderzoek hoeft verstoring niet op te treden. Op wetenschappelijke gronden zijn er dus geen overwegende bezwaren tegen het zoeken naar nesten.

Dit betekent natuurlijk niet dat iedereen nu maar lukraak nesten moet gaan zoeken. Verantwoord nesten zoeken is een werkje voor de liefhebber met geduld. Veel observeren, lang wachten, intensief maar voorzichtig zoeken, en als beloning af en toe een nest: zo werkt dat. Bovendien wordt het zoeken van nesten van verstoringsgevoelige soorten, zeker in kwetsbare habitats, voorlopig dringend ont-raden.

In de handleiding die bij het nestkaartproject is geschreven, staan vele goede aanwijzingen over hoe verstoring te voorkomen. SOVON verwacht van medewerkers aan het proefonderzoek dat zij zich aan deze gedragsregels houden.

Zanglijsternest,
april 1994,
Wylberg
(Fred Hustings)

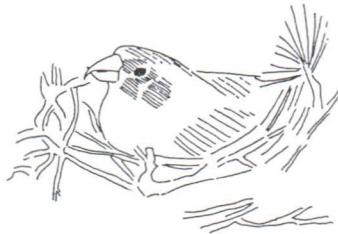
artikel). Naar schatting zal de respons over het broedseizoen 1994 op een kleine dertig waarnemers met ruim 2000 kaarten uitkomen. Voor een nauwelijks geadverteerde actie een veelbelovend begin.

De verspreiding van de binnengekomen kaarten is niet gelijkmatig verdeeld over het land. Zwaartepunten liggen in Midden- en West-Drenthe, ZO-Friesland, Zuidelijk Flevoland, de omgeving van Deventer en Nijmegen, de Zuid-Veluwe, de Achterhoek en Zuid-Limburg. De verdeling van de kaarten over de onderscheiden habitats is evenmin evenwichtig: 42% bos en kaalkap, 17% struweel en natuurlijke opslag, 3% heide en hoogveen, 1% kust, 8% moeras en 22% cultuurland. Deze bronnen vallen samen met de werk- en woongebieden van de waarnemers. Dat is een goede keus, omdat nesten zoeken en controleren arbeidsintensief is. Een vaste zoekplek dichtbij huis of werk is dan de beste strategie.

Soorten

In totaal werden van 115 soorten kaarten ingevuld (zie Tabel 1). Van een hele trits soorten kwamen slechts één of enkele kaarten binnen. Hieronder zaten algemene soorten als Ekster, Goudhaantje en Turkse Tortel, maar ook zeer zeldzame als Ortolaan (mogelijk het enige broedgeval in Nederland in 1994) en Grote Mantelmeeuw en exoten als Nijlgans en Canadese Gans. Meer dan 60 kaarten werden ingevuld voor Kievit, Kruisbek, Meerkoet, Merel, Tjiftjaf en Zanglijster. Ten minste 60 kaarten per soort (liefst jaarlijks) zijn nodig voor het berekenen van de dagelijkse overlevingskans van een nest (een relatieve maat voor het nestsucces, die rekening houdt met de vindkans van nesten). Daarbij worden alleen de nesten gebruikt waarin minstens één ei is gelegd en waaraan twee of meer bezoeken zijn gebracht. De meeste waarnemers hebben afge-

lopen jaar hun best gedaan om aan deze vuistregel te voldoen: 84% van de nesten werd meer dan eenmaal bezocht! Ook dat is boven verwachting!

Broedende Kruisbek (Rob Bijlsma)

De eerste bewerkingen laten zien dat 1994 een tamelijk beroerd broedseizoen was. De toon daarvoor werd gezet door de Kruisbek. In januari en februari wemelden de naaldbossen van zingende, baltsende en nestbouwende Kruisbekken. Wie zich de tijd gunde, kon op een geschikte plek makkelijk meerdere paren tegelijk met de nestbouw bezig zien. Het overgrote

deel van de broedsels mislukte echter, voornamelijk als gevolg van predatie door Vlaamse Gaaien. De vervolglegels (legsels die worden geproduceerd nadat het eerste broedsel is mislukt) gingen grotendeels de mist in doordat ze te laat werden begonnen. Hierdoor kregen de broedvogels door de hogere temperaturen in april te kampen met openspringende kegels, en dus met voedseltekorten. De nesten werden in de steek gelaten en binnen een maand waren alle Kruisbekken vertrokken. De kans dat een legsel van een Kruisbek vliegvlugge jongen opleverde (nestsucces), bedroeg slechts 6% (berekend volgens de methode van Mayfield). Daarmee is de Kruisbek de soort met het laagste nestsucces, althans voor zover dat kon worden berekend met behulp van de ingestuurde kaarten. Voor Scholekster, Merel en Tjiftjaf waren deze cijfers bijvoorbeeld resp. 13, 30 en 30% (bij Scholekster gaat het om het uitkomstsucces van de eieren, bij de overige om nestsucces).

Deze cijfers lijken misschien erg laag, maar zijn helemaal niet uitzonderlijk. Zware verliezen zijn bij veel soorten heel normaal en worden gecompenseerd door bijv. grote legsels, vervolglegels, tweede (en derde) broedsels etc. Het geringe succes van verschillende soorten was ten dele toe te schrijven aan slecht weer (lage temperaturen, harde regen) in mei. In zo'n situatie neemt ook de kans op predatie toe. Typierend was bijv. dat veel van de eind april of in mei gestarte legsels van de Tjiftjaf mislukten, terwijl de tijdens veel beter weer in juni gestarte tweede broedsels of vervolg-

Nestkaartpioniers

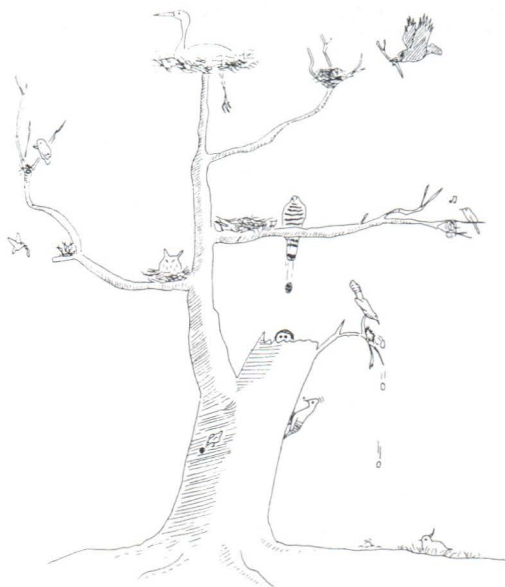
Overzicht van de pioniers die elk naar hun vermogen hebben bijgedragen aan de start van het nestkaartproject. Achter de namen staan telkens twee cijfers: het eerste is het aantal ingeleverde kaarten, het tweede geeft aan hoeveel daarvan betrekking hadden op meer dan één nestbezoek (waardevolle kaarten bij de berekening van het nestsucces). Bij waarnemers met meer dan tien kaarten zijn bovendien de twee soorten met de grootste totalen genoemd.

Alle waarnemers krijgen bij deze een pluim op de hoed. Hun enthousiasme maakte duidelijk dat dit project een kans van slagen heeft.

Jan Akkerman (2/2), Johan Bekhuis (1/0), Rob Bijlsma (388/298, Merel, Kruisbek), Bennie van den Brink (20/20, Boerenwaluw), Lieuwe Dijkse (7/7), Bert Dijkstra (85/79, Kievit, Grutto), Fokko Erhart (130/105, Meerkoet, Knobbelzwaan), Peter van Geneijgen (3/3), Erwin Goutbeek (21/21, Pimpelmees, Koolmees), Ben Hoentjen (2/2), Fred Hustings (371/332, Merel, Tjiftjaf), Michel Klemann (27/17, Koolmees, Pimpelmees), Ben Koks (13/12, Dwergmeeuw, Kluut), Norbert Kwint (9/9), Willem van Manen (207/184, Kievit, Kruisbek), Janco Mulder (113/103, Koolmees, Pimpelmees), Henk-Jan Ottens (100/89, Scholekster, Merel), Frank de Roder (52/3, Grutto, Purperreiger), Dick Rozeboom (25/24, Merel, Zanglijster), Jannes Santing (9/9), Jan Schoppers (59/51, Buizerd, Knobbelzwaan), Roelof Speelman (28/15, Meerkoet, Staartmees), Peter Venema (8/2), Rob Vogel (125/124, Meerkoet, Grutto) en Henk Wessels (23/20, Meerkoet, Grote Gele Kwikstaart).

Tabel 1. Overzicht van de in 1994 binnengekomen nestkaarten, verdeeld naar nesten met één of met meerdere bezoeken.

Soort	Aantal nestbezoeken		Totaal	Soort	Aantal nestbezoeken		Totaal
	1x	>1x			1x	>1x	
Aalscholver	0	21	21	Kruisbek	5	56	61
Appelvink	3	13	16	Kuifeend	5	1	6
Bergeend	0	1	1	Kuifmees	1	4	5
Bonte Vliegenvanger	1	30	31	Lepelaar	0	2	2
Boerenzwaluw	1	22	23	Matkop	1	3	4
Boomklever	1	6	7	Meerkoet	17	184	201
Boomkruiper	3	6	9	Merel	24	144	168
Boomleeuwerik	2	5	7	Nachttegaal	0	1	1
Boompieper	0	6	6	Nachtzwaluw	2	0	2
Bosrietzanger	6	16	22	Nijlgans	2	4	6
				Ooievaar	1	1	2
Bosuil	1	2	3	Ortolaan	0	1	1
Braamsluiper	0	1	1	Paapje	0	1	1
Bruine Kiekendief	2	0	2	Patrijs	1	2	3
Buizerd	0	16	16	Pimpelmees	0	49	49
Canadese Gans	1	0	1	Purperreiger	14	0	14
Dodaars	0	4	4	Putter	0	1	1
Draaihals	0	2	2	Raaf	0	4	4
Dwergmeeuw	0	3	3	Ransuil	0	1	1
Ekster	0	1	1	Ringmus	0	10	10
Europese Kanarie	0	1	1	Roodborst	4	27	31
				Roodborsttapuit	0	3	3
Fitis	3	7	10	Scholekster	4	37	41
Fluiter	3	6	9	Slobeend	1	1	2
Fuut	0	7	7	Sperwer	1	7	8
Geelgors	4	13	17	Spotvogel	2	0	2
Gekraagde Roodstaart	2	7	9	Spreeuw	3	17	20
Geoorde Fuut	0	1	1	Staartmees	0	20	20
Glanskop	0	2	2	Sijs	0	1	1
Goudhaantje	0	1	1	Tamme Gans	5	1	6
Goudvink	1	5	6	Tapuit	0	3	3
Graspieper	1	1	2				
				Tjiftjaf	6	61	67
Grasmus	4	7	11	Torenavk	0	1	1
Grauwe Gans	0	2	2	Tortelduif	4	3	7
Grauwe Klauwier	0	2	2	Tuinfluiter	6	23	29
Grauwe Vliegenvanger	0	11	11	Tureluur	0	1	1
Groene Specht	1	5	6	Turkse Tortel	0	1	1
Groenling	0	2	2	Veldleeuwerik	0	3	3
Grote Bonte Specht	11	29	40	Vink	6	20	26
Grote Gele Kwikstaart	0	4	4	Visdief	10	9	19
Grote Mantelmeeuw	0	1	1	Vlaamse Gaai	1	18	19
Grote Lijster	2	7	9				
				Waterhoen	2	11	13
Grutto	20	28	48	Wespendief	0	3	3
Havik	0	2	2	Wielewaal	4	5	9
Heggemus	6	10	16	Wilde Eend	9	17	26
Holenduif	1	11	12	Winterkoning	2	26	28
Houtduif	14	29	43	Wintertaling	1	2	3
Houtsnip	4	0	4	Witte Kwikstaart	2	7	9
Kauw	1	3	4	Wulp	1	20	21
Kerkuil	2	4	6	IJsvogel	1	0	1
Kievit	7	109	116	Zanglijster	18	51	69
Kleine Bonte Specht	1	6	7				
				Zwarte Kraai	2	21	23
Kleine Karekiet	0	3	3	Zwarte Mees	1	3	4
Kleine Plevier	0	1	1	Zwarte Roodstaart	0	3	3
Kluut	0	2	2	Zwarte Specht	1	4	5
Kneu	2	20	22	Zwartkop	10	46	56
Knobbelgans	1	0	1				
Knobbelzwaan	2	31	33	Totaal	297	1533	1830
Koolmees	2	50	52				
Krakeend	1	2	3				
Kramsvogel	0	1	1				

legsels resulteerden in een golf van uitvliegende jongen. Ook in Engeland was 1994 overigens een beroerd broedseizoen voor vele soorten, in het bijzonder voor Koolmezen.

Vervolg

De uitkomsten van het proefonderzoek 1994 waren veelbelovend. Ze geven aan dat het in Nederland mogelijk is een nestkaartproject te organiseren dat een leemte in onze ken-

nis kan vullen. In de komende jaren zal worden gepoogd het nestkaartproject verder uit te bouwen. Zo wordt in overleg met de Werkgroep Broedbiologisch Onderzoek bekeken of de gegevens die door nestkastcontroleurs worden verzameld, kunnen worden toegevoegd.

In 1995 is een nieuwe kaart en een aangepaste handleiding gemaakt, is met steun van het CBS een voorlopige coördinator bij SOVON

aangesteld en worden plannen gemaakt voor inpassing van het broedbiologisch onderzoek in de lopende (broedvogel)projecten.

Het ziet er naar uit dat het broedseizoen in 1995 traag op gang is gekomen. Maar vogels zijn niet voor één gat te vangen en in de loop van komende zomer kan er nog veel veranderen. Alleen voor de veldmuiseters ziet het er -voor het tweede jaar in successie- beroerd uit: een late start van de eileg, veel paren die helemaal geen eieren produceren, kleine legsels en vroegtijdig in de steek gelaten legsels. Aan het eind van het jaar weten we meer!

Voor het lopende jaar worden de nestkaartactiviteiten gecoördineerd door Frank Majoor. Hij coördineert tevens het Constant Effort Site ringwerk voor 1995 en is daarom gestationeerd bij de Nederlandse Ringcentrale. Serieuze geïnteresseerden om mee te doen in het tweede proefjaar (het seizoen is op moment van verschijnen van deze nieuwsbrief nog lang niet voorbij) kunnen contact opnemen met Frank Majoor of Ward Hagemeijer/Fred Hustings op het SOVON-kantoor.

Rob G. Bijlsma

Kort projectnieuws 2

Waddenzee

Op dit moment is het natuurlijk een drukte van belang in het Waddengebied. In het kader van de *Broedvogelmonitoring* worden de laatste ronden in de referentiegebieden gelopen waarbij alle broedvogelsoorten worden vastgesteld (net als in BMP). Daarnaast worden de laatste kolonies en mogelijke locaties voor zeldzame broedvogels nog een keer bezocht. In het kader van de *Watervogelmonitoring* is er op 6 mei een integrale telling gehouden waarbij met name de vele doortrekkers die in West-Afrika overwinteren en de Waddenzee aandoen opweg naar het hoge noorden zijn geteld. In de verschillende steekproefgebieden worden de tellingen maandelijks of tweewekelijks voortgezet (zie elders in deze nieuwsbrief).

Wij vernamen met verslagenheid het plotselinge overlijden van de heer C. Eijerman. Naast veel ander tel- en inventarisatiewerk, voerde hij al heel lang met M.Otter, maandelijks tellin-

gen van het Balgzand en Wieringen uit. Th. Mulder uit Wieringen neemt nu deze taak over.

PTT

Alle binnengekomen telformulieren van het afgelopen PTT-telseizoen zijn vertoetst door het CBS. De tellers kunnen zich nu weer storten op de controle-uitdraai. Het aantal getelde routes bedroeg in november, december en februari resp. 251, 300 en 264. Dit is een lichte stijging ten opzichte van het vorige telseizoen, maar nog aanzienlijk minder dan in de tweede helft van de jaren tachtig toen het aantal routes nog meer dan 400 bedroeg! In het komende nummer van de kwartaalberichten van het CBS zal een voortgangsartikel verschijnen over de resultaten van het seizoen 1993/94. De tellers zullen hiervan een overdruk ontvangen. De gegevens van het project worden steeds waardevoller omdat de reeks steeds langer wordt. Een opmerkelijk feit is on-

der meer de sterke achteruitgang van de Kuifleeuwerik: op slechts één route werd deze strontpikker nog gemeld in 1993/94. Ook het afgelopen seizoen kon slechts één teller zich verheugen op de aanwezigheid van (vijf) Kuifleeuweriken. Beter gaat het met de Groene Specht: deze zit de laatste jaren weer in de lift. Hoe het ze dit broedseizoen ze vergaat kunnen we meten in het komende telseizoen.

BSP Niet-broedvogels

De afhandeling van verzoeken om uitdraai/bestanden voor DC-nieuwsbrieven duurt vrij lang, een gevolg van het feit dat dit project niet meer gesubsidieerd wordt. De meeste DC'en produceren inmiddels echter met enige regelmaat leuke overzichten. Drie verzoeken: (a) formulieren graag zo vlot mogelijk insturen, (b) altijd kwartbloknnummer invullen, (c) waarnemingen die op broedvogels betrekking hebben via de broedvogelprojecten insturen. Vriendelijk bedankt.